

1.1 หลักการและเหตุผล

มูลนิธิโครงการหลวงดำเนินงานพัฒนาและส่งเสริมให้แก่เกษตรกรบนพื้นที่สูงสามารถประกอบอาชีพและดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืนร่วมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ โดยผลการดำเนินงานมากกว่า 50 ปีที่ผ่านมา เป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและนานาชาติว่าเป็นศาสตร์พระราช ในการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน และก่อให้เกิดระบบเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับ บริบทของชุมชนบนพื้นที่สูงที่มีความหลากหลาย ทั้งนี้ สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การ มหาชน) หรือ สวพส. เป็นหน่วยงานที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้น เพื่อขยายผลสำเร็จของโครงการหลวงไปพัฒนา พื้นที่สูงอื่นๆ ของประเทศให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เนื่องจากพื้นที่เหล่านั้นยังมีปัญหาสำคัญ ที่สร้างผลกระทบต่อประเทศ เช่น ความยากจน การบุกรุกป่า การใช้สารเคมี การเผาและหมอกควัน เป็นต้น

มูลนิธิโครงการหลวงมีเป้าหมายการพัฒนาตามโครงการหลวงโมเดลโดยดำเนินงาน ครอบคลุมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยมีกรอบการดำเนินงาน 6 ด้าน ได้แก่ (1) กำหนดขอบเขตพื้นที่อย่างเหมาะสม (2) วิจัยและพัฒนาสร้างนวัตกรรม (3) ส่งเสริมอาชีพ (4) เสริมสร้างชุมชนพึ่งพาตนเอง (5) อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และ (6) การบูรณาการ ความร่วมมือ โดยมีเป้าหมายให้สังคมมีความสุขและชุมชนพึ่งพาตนเองได้ ปัจจุบันทั้งได้จัดทำแผน ยุทธศาสตร์มูลนิธิโครงการหลวง ระยะ 4 ปี (พ.ศ. 2562-2565) โดยกำหนดวิสัยทัศน์ “มุ่งมั่นสืบสาน รักษา และต่อยอดงานวิจัยและพัฒนาคนและชุมชนโครงการหลวง ให้มีความรู้พุงตัวได้ มีความเจริญ และสามารถพึ่งตนเองได้ และรักษาดิน น้ำ และป่าให้เป็นประโยชน์ รวมทั้งเป็นต้นแบบการพัฒนาที่ ยั่งยืน” ซึ่งมีเป้าหมายการดำเนินงานที่สำคัญ คือ (1) เกษตรกรมีรายได้พอเพียง มีคุณภาพชีวิตที่ดี และมีความสุข (2) ชุมชนเข้มแข็งและเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (3) สิ่งแวดล้อมได้รับการฟื้นฟูและ ดูแลรักษาอย่างยั่งยืน และ (4) มูลนิธิโครงการหลวงมั่นคง ยั่งยืน และพึ่งพาตนเองได้ เป้าหมายการ ดำเนินงานมีความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติและเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ขององค์การ สหประชาชาติทั้งนี้เพื่อพัฒนาชุมชนในพื้นที่โครงการหลวงให้เป็นแบบอย่างในการแก้ไขปัญหาความ ยากจนและความหิวโหยทั้งในระดับภูมิภาคและระดับโลก ตลอดจนให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนา

สวพส. มีภารกิจในการขยายผลสำเร็จโครงการหลวงไปยังพื้นที่สูงอื่นๆ ที่มีบริบทแตกต่างกัน เช่น พื้นที่ที่มีการปลูกข้าวโพดหรือพืชไร่บนพื้นที่ลาดชัน พื้นที่ทางไกลทุรกันดาร พื้นที่ลักลอบปลูกฝิ่น พื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีเกษตรเข้มข้น และพื้นที่ทำการเกษตรจำกัด เป็นต้น โดยการทำงานใน ระยะแรกมุ่งเน้นการพัฒนาครัวเรือนในชุมชนนำร่องให้สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตด้วยการ ปรับเปลี่ยนการผลิตจากเกษตรเชิงเดี่ยวสู่เกษตรผสมผสาน ใช้ที่ดินอย่างจำกัดและคุ้มค่า ลดการเผา ร่วมกับระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ ส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรนำร่องสามารถผลิตอาหารที่เพียงพอสำหรับ ครัวเรือน มีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปีเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งได้สร้างเกษตรกร/ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ ในการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรด้วยฐานความรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน เช่น ชุมชนบ้าน นาหมื่น ในโครงการฯ แม่จริม เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชผักใน โรงเรือน ชุมชนในโครงการฯ โหล่งขุด เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็น เกษตรผสมผสาน (ไม้ผลและพืชผักในโรงเรือน) นอกจากนี้ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2564 อติแรก และ

คณะ ได้ศึกษาการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนบนพื้นที่สูง พบว่าโครงการฯ ปางแดงใน เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวโพดเชิงเดี่ยวที่มีการเผาเตรียมพื้นที่เป็นระบบเกษตรผสมผสาน ประกอบด้วย ไม้ผล พืชผักในโรงเรือน การปลูกพืชตระกูลถั่วแซมในระบบการปลูกพืช โครงการฯ ห้วยเป่า เป็นพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีเกษตรแบบเข้มข้น เกษตรกรได้ปรับเป็นระบบเกษตรผสมผสาน ประกอบด้วย ไม้ผล พืชผักในโรงเรือน เลี้ยงหมู และโครงการฯ ปางมะโอ มีพื้นที่ทำเกษตรจำกัด เกษตรกรได้ปรับเป็นระบบเกษตรผสมผสาน ประกอบด้วย กาแฟ ไม้ดอกในโรงเรือน ผักในโรงเรือน เลี้ยงไก่ไข่ ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวโพดลดลง ลดการเผาพื้นที่เพื่อเตรียมแปลงปลูกข้าวโพด

อย่างไรก็ดีแต่ปัญหาหมอกควันในภาคเหนือยังคงเป็นปัญหาใหญ่ระดับประเทศ โดยสาเหตุส่วนใหญ่เกิดการจุดไฟหาของป่า การเผาเศษวัชพืช และการเผาเตรียมพื้นที่ทางการเกษตร (กรมควบคุมโรค, 2564) นอกจากนี้ยังพบว่าสภาพการใช้ที่ดินที่พบรอยไหม้ไม่ได้ในเชิงพื้นที่ เมื่อศึกษาพื้นที่เผาไหม้ที่ได้จากภาพถ่ายจากดาวเทียมพบการเผาไหม้มากที่สุดคือป่าผลัดใบ ร้อยละ 68 รองลงมา คือ พืชไร่ ร้อยละ 7 ไร่มวนเวียน ร้อยละ 6.5 และอื่นๆ ร้อยละ 18.5 (สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน), 2561) โดยการเผาในการเกษตรถูกมองว่าเป็นวิธีเตรียมพื้นที่ที่ทำได้ง่าย ซึ่งปัญหาหมอกควันดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ภาคเหนือเป็นระยะเวลานานและมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากขึ้น ดังนั้นเพื่อเป็นแก้ปัญหาหมอกควันในปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนระบบเกษตรที่ใช้แนวทางปฏิบัติที่ดีของโครงการหลวงจึงเป็นอีกทางเลือกที่จะช่วยแก้ปัญหาในเบื้องต้น ดังนั้นในปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 สวพส. จึงได้ทำการศึกษาผลสำเร็จของชุมชนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงที่มีการประยุกต์ใช้แนวปฏิบัติที่ดีของโครงการหลวงในการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรจากเกษตรเพื่อยังชีพสู่เกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อถอดบทเรียนความสำเร็จในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมแล้ว และเผยแพร่ให้กับพื้นที่อื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาผลสำเร็จของการปรับใช้แนวปฏิบัติที่ดีของโครงการหลวง (RPF model) ด้านการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับพื้นที่ในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่: โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 8 แห่ง

1.3.2 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

- 1) ศึกษากระบวนการผลิต วิธีการดำรงชีพของเกษตรกร ก่อนทำงานร่วมกับ สวพส.
- 2) ศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ปัจจัยและเงื่อนไขของเกษตรกรในการปรับเปลี่ยน ระบบเกษตรในแต่ละพื้นที่ที่ทำการศึกษา
- 3) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของการใช้ประโยชน์ที่ดินก่อนและหลังการปรับเปลี่ยนระบบ รวมถึงวิเคราะห์การจัดการเพื่อลดปัญหาหมอกควันหลังการปรับระบบเกษตร